

21. Élőnyelvi Konferencia

A HATÁR MINT KONVERGÁLÓ ÉS DIVERGÁLÓ TÉNYEZŐ A NYELVBEN

„Tabut feszeget és méhkasba nyúl, aki a kisebbségben élő magyarok nyelvét kutatja a XX. század utolsó évtizedében (...), mert a magyar nyelvtudomány a Trianont követő hét évtizedben a kétnyelvűségbe került kisebbségi magyarok nyelvhasználatát nemigen vizsgálta tudományos objektivitással” – írta Kontra Miklós (1998: 13) *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozat első kötetének sorozatszerkesztői előszavában. Azóta sok víz lefolyt a Kárpát-medence folyóin, és – részben épp az említett sorozat kötetei révén – ma már sokkal többet tudunk Trianon nyelvi következményeiről. Mára már természetesnek fogadjuk el a nyelvi különfejlődés tényét, és azt, hogy egy-két magyar szótárba – az Értelmező kéziszótár második kiadásával kezdődően – bekerült néhány a Magyarországon kívül használt magyar nyelvváltozatok elemei közül, elkezdődött a határtalanítás (lásd Benő–Péntek szerk. 2011 tanulmányait). Azt is tudjuk azonban, hogy ez a lendület nem tartott sokáig, és máig sem került sor teljes kodifikációra, nem indultak el azok a kutatások, amelyek a nyelv minden szintjén felmérték volna a Magyarországgal szomszédos államokban használt magyar nyelvváltozatok sztenderd elemeit. Mert bár a kommunizmus bukása után a magyar nyelvészetben élénk vita bontakozott ki arról, milyen legyen a viszony a 20. század elején több országba szakadt magyar nyelvterület különböző államokhoz tartozó változatai között (lásd Kontra–Saly szerk. 1998), száz évvel Trianon után még nem sikerült megválaszolni számos kérdést a magyar nyelv többközpontúságáról, a magyar nyelv Magyarország határain kívül beszélt és írott változatainak megjelenéséről az anyanyelvi oktatásban, az asszimiláció és a nyelvmegtartás különböző tényezőinek összefüggéseiről, a kisebbségi és nyelvi emberi jogok kérdésköréről stb. Pedig ma is igaz, amire Szilágyi N. Sándor az MTA 2002. évi közgyűlésén tartott előadásában felhívta a figyelmet: „a Kárpát-medencében a magyar nyelv nem egyetlen országban változik, hanem a történelem jelenlegi állása szerint most éppen nyolcban egyszerre, a nyelvi változást pedig minden országban más-más tényezők befolyásolják” (Szilágyi 2008: 106). Egyetlen olyan nagy magyar nyelvjárási régió sincs, melynek területe nem nyúlik át Magyarország határain, ellenben van három (a mezőségi, a székely és a moldvai), mely nem ér át Magyarországra (Kiss szerk. 2001), s ennek nyelvi következményei nemcsak a nyelvjárásokban (lásd pl. P. Lakatos szerk. 2002, 2012) vagy a középiskolások nyelvhasználatában (Lanstyák–Szabó Mihály 1997), hanem a nyelv minden szintjén jelentkeztek.

A határ Trianon óta meghatározó szerepet játszik a magyar nemzeti identitásról, a nemzetfelfogásról, általában a nemzetről folyó diskurzusokban. Meghúzásuk után a politikai határok óhatatlanul elkezdik befolyásolni a határon belül és azok másik oldalán beszélt és írott nyelvváltozatokat. Mivel ezek az adminisztratív határok meghatározzák a nyelvet beszélők szociális hálóját, természetes, hogy a határon belüli kapcsolatok felerősödnek, a határon átnyúló kapcsolatok pedig ilyen-olyan akadályokba ütköznek, ezért rendszerint gyengülnek. Így az államhatárok kettős természetűek: egyszerre idéznek elő konvergenciát és divergenciát. A határon belüli változatok fokozatosan elkezdenek egymáshoz közeledni és a kiegyenlítődés irányába fejlődni, míg a határ másik oldalán rekedt változatokban a különfejlődés erősödik fel (Palander–Riionheimo–Koisvisto 2018: 7). Annak ellenére, hogy az 1920-ban, Trianonnal kezdetét vett időszakot ma már sokan új nyelvtörténeti korszakhatárként kezelik (lásd Szilágyi 2008: 105–106, Kiss 2003, Kiss–Pusztai

szerk. 2003: 16–17, Lanstyák 2008: 119, É. Kiss–Gerstner–Hegedűs 2013: 11–12 stb.; de lásd pl. Kugler–Tolcsvai Nagy 2015: 502), ennek az évszázadnak a nyelvi következményeiről még nem rendelkezünk rendszerezett, szintetizált tudásanyaggal. Azzal sem néztünk még szembe, hogy az 1990-es évek eleje óta egyre átjárhatóbbá váló határok, a határon túli magyarok Magyarországon tanuló és dolgozó tömegei, a szomszédos országokból Magyarországra költözött sok tízezer magyar, az internetes kommunikáció elterjedése a széles tömegek körében, a kettős állampolgárság intézménye, továbbá Magyarország és több szomszédos állam csatlakozása az Európai Unióhoz, illetve sok ezernyi magyar nyugat-európai államokban való munkavállalása milyen hatással volt a magyar nyelvhasználatra, vagy hogy a politikai határok állította akadályok csökkenése eredményezett-e újabb nyelvi kiegyenlítődést, s nem lassította le, vagy állította és fordította meg a nyelvi különfejlődést (lásd pl. Tolcsvai Nagy 2018: 154, Péntek 2018: 186).

Még kevesebb szó esett az elmúlt évtizedekben arról, hogy milyen hatással volt Trianon a magyarországi nemzetiségek nyelvhasználatára. Annak ellenére, hogy e téren is jelentős eredményeket tud felmutatni a magyar nyelvészet (lásd pl. Bartha 2007, Bartha szerk. 2007, Borbély 2001, 2014, Knipf 2018 stb.), korántsem tudunk mindent a soknemzetiségű Magyar Királyság helyett az etnikailag és nyelvileg sokkal homogénebb országba szorult szlovákok, románok, szerbek, horvátok, szlovének, ukránok, ruszinok, romák stb. nyelvi folyamatairól.

Az Élőnyelvi Konferenciák 1988-ban indult sorozata többször foglalkozott már Trianon nyelvi következményeivel. Száz évvel a trianoni döntés után talán itt az ideje, hogy ismét, új szempontok figyelembe vételével, friss, 21. századi szemmel foglaljuk össze mindazt, amit erről a kérdésről tudni lehet és érdemes. Nem a sérelmek és panaszok nézőpontjából, hanem a nyelvészet és társtudományai kutatás-módszertani elveire alapozva.

A konferenciára mindezen témák mellett várunk minden olyan előadást, amely valamilyen módon (például nyelv és nyelvjárás elkülönítése, nyelv- és nyelvjáráshatár stb.) érinti a tanácskozás központi témáját, amely nem más, mint *a határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben*.

Hivatkozások:

- Bartha Csilla 2007. Nyelvváltozat- és/vagy nyelvcseré? Hat magyarországi kisebbségi közösség nyelvi attitűdjének összehasonlító elemzése. In: Zelliger Erzsébet szerk. *Nyelv, területiség, társadalom*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 95–111.
- Bartha Csilla szerk. 2007. *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Benő, Attila – Péntek, János szerk. 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve*. Dunaszerdahely–Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest: MAT Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztály.
- Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség. Variabilitás és változás magyarországi közösségekben*. Budapest: L'Harmattan.
- É. Kiss Katalin – Gerstner Károly – Hegedűs Attila 2013. *Kis magyar nyelvtörténet*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Kiss Jenő 2003. A magyar nyelvtörténet korszakolásához. *Magyar Nyelv* XCIX/4: 385–392.
- Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk. 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Knipf Erzsébet 2018. Nem magyar nyelvű kisebbségek magyar nyelvi közegben. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó. 239–264.
- Kontra Miklós 1998. Sorozatszerkesztői előszó. In: Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely. 13–15.
- Kontra Miklós – Saly Noémi szerk. 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris.

- Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor 2015. *Magyar nyelv*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
- P. Lakatos Ilona szerk. 2002. *Mutatványok a hármás határ menti nyelvhasználat kutatásából*. Nyíregyháza: Bessenyi György Könyvkiadó.
- P. Lakatos Ilona szerk. 2012. *Változó nyelvhasználat a hármás határ mentén: többdimenziós nyelvfeldrajzi térképlapok tanúságai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Lanstyák István 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 118–135.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Palander, Marjatta – Riionheimo, Helka – Koivisto, Vesa 2018. Introduction: Creating and Crossing Linguistic Borders. In Palander, Marjatta – Riionheimo, Helka – Koivisto, Vesa eds. *On the Border of Language and Dialect*. Helsinki: Finnish Literature Society – SKS. 7–15.
- Péntek János 2018. A külső régiók. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó. 179–198.
- Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 105–117.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2018. Az anyaország és a külső régiók, a határtalanítás. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó. 150–163.